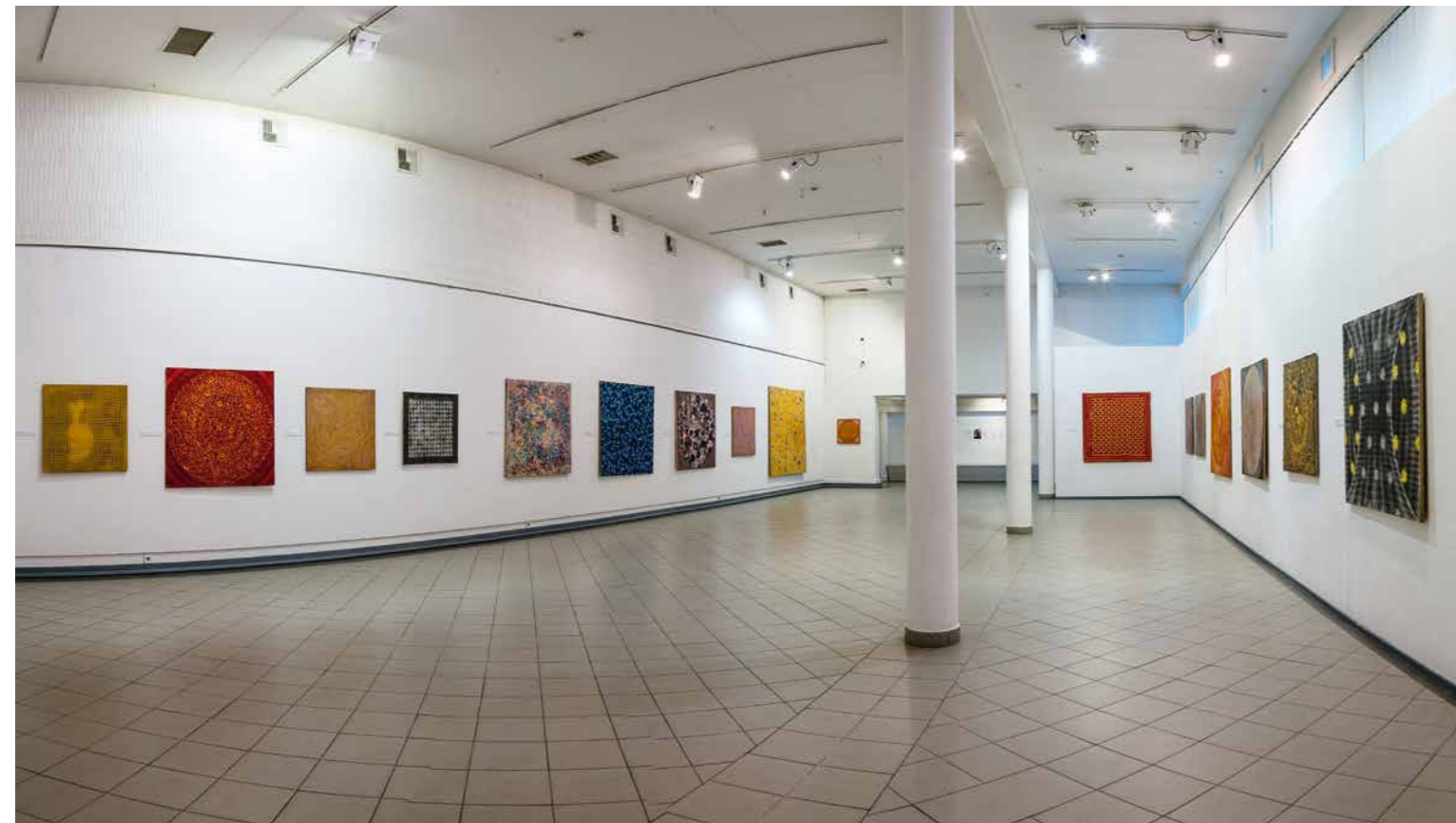

Valószínűleg minden műalkotásnak egyik lényegi értelme maga a léte, a létrejötte, a semmiből való kibomlása, megjelenése. Ahogy Csíkszentmihályi írja, úgy élj, olyan életet élj, hogy csökkenjen körülötted a világban az entrópia, de úgy, hogy magadban közben lehetőleg ne nőjön. (Az entrópia a rendezetlenség mértéke.) Ilyen alapon az is igazság, hogy minden művész hozzájárul az entrópia csökkentéséhez művészete, művei révén, hiszen a káoszról, a semmiből egy rendezett struktúrát teremtenek, így csökkentve környezetünk átlagos entrópiáját. Már megint „profanizálva” a kvantummechanikát: nagyon valószínű, hogy a műalkotások olyan akkumulátorok, melyekbe művészi energia sűrítődött információ formájában. A modern információelmélet szerint „az információ annál értékesebb, annál több energiát tartalmaz, minél kisebb a valószínűsége annak, amiről szól, vagyis ritkább az esélye a megvalósulásának”. Az információ mennyiségét ezért úgy definiálják, hogy „az a hír tárgyát képező esemény vagy állapot valószínűségének negatív logaritmus”. Ilyen alapon bátran gondolhatjuk, hogy talán végre valamennyire objektíven megközelíthető egy-egy műalkotás kvalitásának mértéke, ami mindig is egy bizonytalan, és csak nagyon nehezen körülírható és meghatározható, de semmiképp sem mérhető fogalomnak tetszett. Továbbmenve azt is állíthatjuk, hogy ha a modern fizika ma már egyértelműen elfogadott álláspontja szerint az energia összesűrített információ, akkor a műalkotások konkrétan energiát tárolnak, valamint a műalkotások képesek energia átadására anélkül, hogy anyagi mivoltuk csökkenne, azaz elfogynának fizikai valójukban – ellentétben az „energia vagy anyag”-párossal, amelyek szintén képesek egymásba átalakulni, de vagy az egyik, vagy a másik formában létezhetnek csak. Az információ egyenlő negatív entrópia, a negatív entrópia hőemelkedést feltételez, és valóban: egy műalkotás befogadásakor (legyen az zenei, irodalmi, képzőművészeti vagy bármi más hasonló élmény) energia áramlik felénk és belénk, a katartikus, a művészeti élmény mindenki számára lelki energia felszabadulásával jár, igaz, mindez csak cselekvő részvétel mellett lehetséges.

Braun András kiállítása, enteriőr © Baranczó Benedek

Epilóg

Braun András kiállítása a Miskolci Galériában sajnos nem éri el sem a helyi, sem az országos közönség figyelmének ingerküszöbét annak ellenére, hogy ez az eddigi legátfogóbb, nagyszabású tárlat, amely taláha is műveiből rendeztek (kurátor: HAJDU ISTVÁN). Ennek több oka is van, leginkább talán Miskolc utóbbi évekbeli viszonylagos izoláltsága a kortárs művészeti életben, és kulturális politika másfelé figyelése. Miskolc vezető sikersztórija évek óta és teljesen megérdemelten a *Jameson Cinefest Filmfesztivál*, amely hihetetlen lendülettel erősödik évről évre, és már régen maga mögé utasította az egykor szebb napokat megélt *Operafesztivált* is. Sajnos a helyi képzőművészeti élet nem tud ilyen, nemzetközi szinten is sikeres eredményeket felmutatni, de – már csak hagyományai miatt is – a mai sorsánál jobbat érdemelne.

Tudjuk persze, hogy a képzőművészet iránt való általános érdeklődés sosem érheti be a mozgókép, vagy az irodalom, a zene iránti lelkesedést, főleg ha ráadásul kortárs és progresszív művészetről van szó. Biztos nem itt van ennek a helye, de sajnálattal kell megállapítanunk, hogy Miskolc már alig alig látható ponttá kezd válni a kortárs képzőművészet képzeletbeli térképén. Az, hogy ez a remek kiállítás alig jut el a közönséghez, szomorú tény, de egyenes következménye a szakemberhiánynak a város képzőművészettel foglalkozó intézményeiben. Jóval kisebb városok, például Paks vagy Dunaújváros képesek sokkal nagyobb figyelmet és támogatást biztosítani a kortárs képzőművészet számára, felismerve, hogy a lakosság, főleg a fiatalok megtartása nemcsak a munkahelyeken múlik (ezeket könnyű számokkal reklámozni), hanem a napi létszükségleteken túli, élhető és éltető kulturális közeg életben tartásán is. Rossz sorsa okozta, hogy Miskolc az utóbbi 25 évben közel 50 ezer embert veszített el, nyilván főleg fiatalokat, akik most nagyon hiányoznak mint kulturális fogyasztók a városi kiállítótérből és sok más eseményről. Pótlásuk (a művészeti életen túli feladatként is) talán a legsürgetőbb feladat.

NAJMÁNYI LÁSZLÓ

SPIONS

Hetvenhatodik rész

Az elektromos gitár alkonya és a szovjet kém mágikus hangszere: a szintetizátor születéstörténete

„Az elektromosság át fogja venni Isten helyét. Imádkozzon a muzsik ezentúl az elektromossághoz. Erősebbnek fogja érezni a központi hatóságok hatalmát, mint Krisztusét.”

VLAGYIMÍR ILJICS LENIN, 1918

Az 1950-60-as évek popzenéjének legfontosabb, ikonikus hangszere a George Beauchamp¹ és Paul Barth által a Nagy Világgazdasági Válság (Great Depression) mélypontján, 1931-ben kifejlesztett elektromos gitár volt. A hozzákapcsolt effektus-berendezések segítségével sokféle hangzást előállítani képes hangszer műfajteremtőnek bizonyult, az elektromos blues-tól a heavy metalig és tovább számtalan irányzat köszönheti létét az erősítőn keresztül parancsoló hangerevel megszólaló zeneszerszámnak. Mesterei, virtuózai közül elég Jimi Hendrix, Eric Clapton, Jimmy Page (Led Zeppelin), David Gilmour (Pink Floyd), Robert Fripp (King Crimson), Reeves Gabrels (David Bowie; The Cure) nevét említeni, hogy felidézük az elektromos gitár kreatív használatában rejtlő határtalan lehetőségeket. A korszellem (*Zeitgeist*) változásával a fallikus hangszer elveszítette aktualitását. A hippi-korszak végére elbarokkosodott gitárszólókat a punk-minimalizmus tette nevetségessé. Az elektromos gitárt a punkok által megvetett, lenézett, megköpdösött szintetizátor taszította le trónjáról, amely az 1970-es években indult elektronikus popzene és a punkot felváltó *new wave* alaphangszere lett. A szintetizátor legitimizálódását elsősorban a Kraftwerk német együttes munkássága, és a David Bowie és Brian Eno kollaborációjából született Low² lemez tette lehetővé.

Az 1917-es bolsevik puccsot követően Oroszországban éveken át véres, több millió áldozattal³ járó polgárháború dúlt. 1919 őszén Szentpétervárt Jugyenic⁴ tábornok fehér seregei ostromolták.

1 George Delmetia Beauchamp (1899-1941), a National Stringed Instrument Corporation és a Rickenbacker hangszergyár társalapítója 1937-ben szabadalmaztatta az elektromos, mágneses hangszedővel (pickup) működő gitárt. Addigra már sok cég – a Dobro 1933-ban, a National, AudioVox és Volu-tone 1934-ben, a Vega, Epiphone (Electrophone and Electar) és Gibson 1935-ben stb. – másolta le és dobta piacra gyorsan népszerűvé vált hangszerét.

2 David Bowie: *Low* (LP, RCA Records, 1977)

3 Közéjük kell sorolnunk a bolsevik titkosrendőrség, a CSEKA által kivégzett csaknem két millió embert is.

4 Nyikolaj Nyikolajevics Jugyenic (1862-1933), az északnyugat-oroszországi ellenforradalmi erők egyik parancsnoka.

A várost Trockij⁵ vezetésével védő bolsevikok a nőket, gyermekeket és az időseket is a frontra vezényelték. A lakosságot éhség és járványok, tifusz, kolera tizedelték. A faépületeket lerombolták tüzelőért. A várost részeg matrózok és visítózó bolsevik aktivistáknak bandái járták, berontottak a házakba, raboltak, gyilkoltak, gyűjtögettek, elhurcolták az embereket. Nem volt faanyag koporsók készítésére, ezért a halottakat halomba gyűjtötték a köztereken, és közös sírokba dobálták őket. Füst, vér, ürülék és hullaszag, mosdatlan testek bűze. A Műszaki Egyetem Fizikai és Technikai Intézete nagyfrekvenciájú oszcillátorok kifejlesztésével foglalkozó laboratóriumát vezető tudós, a fizikus, asztronómus és csellóművész Lev Szergejevics Tyermen⁶ későbbi beszámolója szerint a munkatársak saját építésű téglakályhával, az utcáról gyűjtött fadarabokkal, feleslegesnek ítélt könyvekkel fűtötték. A kályha füstjét az ablakon keresztül az utcára lógó bádogcsövön át vezették el. A kályha tetején süttött krumplin és hagymán éltek. Télikabátban, kesztyűben dolgoztak. A laboratórium ukrán vegyész mérnöke, Ilion Tyimosenko bádogdobozokban erjesztett krumplihéjből kotyvasztott számukra vodkát. Az először az amerikai popzenében⁷ használt szintetizátor születéstörténete ebben a roncsletelepre hasonlító, folyamatosan részeg munkatársaktól hangos szentpétervári intézményben kezdődött, csaknem száz évvel ezelőtt.⁸ A laboratóriumot irányító tudós, anélkül, hogy tudta volna, a bolsevik hatalmi gépezet legbelső szentélyében, agyközpontjában dolgozott. Munkatársai Oroszország legjobb szakutódjai voltak. A bolsevista diktatúra saját túlélését az új, szovjet tudomány gyors fejlődésétől remélte. A rendszer csak a tudomány és technika legújabb eredményei segítségével védheti meg magát az ellenséges külvilággal szemben, gondolta Lenin, és elrendelte a tudományok – a polgárháborúk dúlta, gazdaságilag összeomlott ország lehetőségeihez képest – bőkezű állami támogatását, és hogy a kivégzett, bebörtönzött osztályellenségtől elkobzott gépeket, szerszámokat, technikai eszközöket bocsássák a tudományos kutatóintézetek rendelkezésére. Gondoskodott arról is, hogy az intézetek munkáját és munkatársait, beépített ügynökök segítségével, szoros megfigyelés alatt tartsák az állambiztonsági hatóságok.

A „Rádió Atyjának” nevezett Lee de Forest⁹ amerikai feltaláló által 1906 októberében szabadalmaztatott elektroncső (*trióda* – az első elektronikus erősítő), és az ugyancsak amerikai Edwin Armstrong¹⁰, valamint az osztrák Alexander Meissner¹¹ által 1913-ban, párhuzamosan megalkotott, elektromos rezgéseket előállító *oszcillátor* áramkör felhasználásával, nagyteljesítményű rádióadók számára kifejlesztett berendezésekkel kísérletező Tyermen professzor szentpétervári

5 Lev Davidovics Trockij (1879-1940), az 1917-es bolsevista puccs egyik vezéralakja, a Vörös Hadsereg megalapítója, az öt mexikói száműzetésében, jégcsákánnyal meggyilkoltatató Sztálin nagy riválisa.

6 Lev Szergejevics Tyermen (1896-1993)

7 Micky Dolenz, a Beatles mintájára, színészek közreműködésével, 1965-ben alakított The Monkees amerikai pop-együttes billentyűse vásárolta meg az egyik első Moog szintetizátort, amelynek hangja az 1967-ben kiadott *Pisces, Aquarius, Capricorn & Jones Ltd.* című lemezükön szólalt meg először. A Doors együttes ugyanabban az évben megjelent *Strange Days* című lemezén Paul Beaver játszott a hangszeren.

8 Az orosz tudós, és az általa kifejlesztett, a mai szintetizátorok ősenek tekinthető mágikus hangszere és feltalálója történetéről – amelynek részleteit többször idéztem a SPIONS-eposz korábbi fejezeteiben – *THEREMIN* című dokumentumregényemben (Budapest, Eciklopédia Kiadó, 2006) számoltam be. Mivel a könyv, a nagy érdeklődés ellenére már régen nem kapható, és második, új információkkal bővített kiadásának megjelenetésére egyelőre nincs mód, szükségesnek éreztem a Varsói Paktum első punk együttese, a SPIONS evolúciójához, és a 20. század kultúrtörténetéhez szorosan kötődő sztori újbóli, a teljesség igénye nélküli összefoglalását ebben a fejezetben. Ld. <http://thereminiaad.webs.com/>

9 Lee de Forest (1873-1961)

10 Edwin Howard Armstrong (1890-1954)

11 Alexander Meissner (1883-1958)

Najmányi László
Timeship ORGON – Guitar Shrine 01
(digitális kollázs, 2017, a művész archívumából)

lakásába háromszor törtek be a forradalmat követő zűrzavaros években. A betörők minden alkalommal szétrombolták a tudós laboratóriumát, és elvittek minden mozdítható értéket a lakásból. 1920 telén a fiatal kutató a munkahelyén kikísérletezett oszcillátorok alkalmazásával betörés-riasztó berendezés építésébe kezdett, amely érzékeli és hangjelzéssel tudatja az illetéktelen behatolók jelenlétét.

Kísérletezés közben a feltaláló észrevette, hogy ha bizonyos alkatrészek felé közelíti kezét, a riasztó hangja megváltozik, magasabb lesz, más alkatrészek felé közelítve felerősödik. Rádöbrent, hogy forradalmian új hangszeret alkotott, amelyet nem kell megérinteni ahhoz, hogy játszani lehessen rajta. Az általa megalkotott berendezésen játszóknak, ellentétben a hagyományos hangszerek művészeivel, nincs szüksége speciális izomzatra, fizikai képességekre a játékhoz. Ő csak karmesterként mozgatja a kezeit két antenna – a baloldali, függőleges antenna segítségével a hang magasságát, a jobboldali, hurokká hajlított antennával a hangerőt kontrollálta – közelében. Erőfeszítés nélkül, az üres teret érintve szólaltatja meg az Éter Hangját. Hosszasan kísérletezett az először éterfonnak (*Ætherphone*), majd léghárfának (*Ætherharp*) nevezett hangszer tónusának kialakításával. Több, egymástól kissé eltérő frekvenciájú oszcillátor rezgését összekeverve felharmonikusokhoz jutott, ezek arányait szabályozva alakította ki hangszere csellóra, női hangra és a vonóval játszott fűrésze egyaránt emlékeztető hangját.

„Két változtatható kapacitású kondenzátor egyik fegyverzete vagyok egyszerre. Ha közeledek valamelyik kondenzátor másik fegyverzetéhez, az illető kondenzátor kapacitása megváltozik, s vele együtt az oszcillátor tulajdonságai is, amelyet e kondenzátorral kontrollálok. Ezt a hangszeret nem kell megérintenem ahhoz, hogy megszólaljon. Nevetséges abszurditás, hogy a 20. században még mindig macskabél húrokat lószórból készített vonóval dörzsölve állítunk elő zenét! Ime a jövő hangszere, elvtársak, amelyen minden előképzett-ség nélkül, bárki tud játszani.” Találmányát 1921 őszén, a *Nyolcadik Összoroszországi Mérnök Kongresszuson*, óriási sikerrel mutatta be először nyilvánosan a feltaláló.¹²

¹² Gleb Anfilov *Physics and Music* (Boris Kuznecsov fordítása, US, University Press of the Pacific, 2001) című visszaemlékezéseiből ismerjük a zenei és tudományos szempontból egyaránt történelminek mondható előadás részleteit: „A feltaláló idegesen lépett a színpadra. Híres tudósokat látott a közönség soraiban. Ott volt Krzsizsanovszkij, Boncs-Brujevics és Csatelín, és fiatalok kíváncsi, zajos, türelmetlen tömege. Lev Szergejevics röviden leírta az új hangszeret, és elnézést kért, amiért kísérlet nélkül fog rajta játszani, mert a

A kongresszuson Lenin is megjelent és nagy érdeklődéssel figyelte Tyermen professzor bemutatóját. A bemutató végén felment a színpadra és kipróbálta a léghárfát. Korabeli orosz újságok szerint hiba nélkül eljátszotta rajta Glinka *Pacsirtáját*. Bár a feltaláló úgy gondolta, hogy a „jövő hangszerén” bárki azonnal tud játszani, valójában a legnehezebben játszható zeneszerszámát találta fel. A fizikai kontaktus hiánya miatt az évekig tartó, rendszeres gyakorlás mellett abszolút hallás, tökéletes térérzék és testkontroll szükséges a világ első térérővel működő elektronikus hangszerén való játékhoz.

Lenin abban az időben kezdett Oroszország villamosításának nagy-szabású programjához. KOMMUNIZMUS = SZOVJETHATALOM + ELEKTROMOSSÁG – ez volt a program szlogenje. Lenin felismerte, hogy Tyermen professzor találmánya nagy segítségére lehet modernizációs elképzelései propagálásában. Magához hívatta a tudóst és felkérte közreműködésre. 600 darabot rendelt a berendezésből, amelyekkel képzett zeneművészek utaztak az ország távoli, elmaradott falvaiba, ahol addig még villanyégőt sem láttak. A piactéren összerelt, ámuló muzsikok¹³ előtt a zenészek megszólaltatták az akkor már teremínnnek nevezett elektronikus hangszert, miközben repülőgépek jelentek meg a falu felett. Két gép között kifizetett vászonra egy harmadik gépről az integető Lenin képét vetítették. Az éteri zene és az égen integető bolsevik vezér látványa, Lenin szándékainak megfelelően, vallásos extázist váltott ki a falusiakból. A feltaláló a Szentpétervári Szimfonikus Zenekar kíséretében a nagyvárosok koncerttermeiben rendezett látványos – a háttérfüggönyre és mesterséges ködre filmhurkokat és állóképeket vetített, arcát és az antennák közelében táncoló kezeit a hangokat színekké alakító fényorgonával világította meg – előadásokon mutatta be a „jövő hangszerét”.

színpadon álló hanversenyongora nincs felhangolva. Aztán különös zene, hang, amit még senki sem hallott kezdett lebegni az elcsendesült közönség felett. Az éteri hang hangszóróból jött – akkor hallottunk először hangszórót Oroszországban. A vibráló, elektromos tónus, egyszer telten, máskor elvékonyodva ismerős dallamokat hordozott, amelyek ugyanakkor teljesen újnak hangzottak. Orosz népdalokat, Csajkovszkij műveinek részleteit, és Saint-Saëns 'Le carnaval des animaux' című művéből 'A hattyút' hallottuk. A bemutató végén a tudóst a közönség akkora ovációban részesítette, amekkorát csak a legnagyobb művészek szoktak kapni.”

¹³ Többnyire csak asszonyok és gyerekek figyelték a bemutatókat, mert a férfiakat vagy besorozták a Vörös Hadseregbe, vagy osztályellenségnek minősítve, a Lenin parancsára akkor létesített első börtöntáborok (a későbbi német haláltáborok mintái) – a Szolzsenyicin könyvében leírt Gulag szigetcsoport – valamelyikében robotoltak.

Lenin kérésére Tyermen professzor belépett a bolsevik pártba, majd hamarosan az NKVD¹⁴ (Belügyi Népbiztosság), az orosz titkosszolgálat munkatársa lett. A tudós 70 évvel később bekövetkezett haláláig az idők során többször megváltoztatott nevű¹⁵ és feladatkörű titkosszolgálat egyik legértékesebb ügynöke maradt. Információgyűjtő és továbbító eszközök tervezése mellett a professzor titkos jelentéseket is írt munkatársairól, később a külföldön megismert tudósokról, művészekről, politikusokról és családtagjaikról az állambiztonsági hatóságoknak és a hírszerzésnek. Lenin minden segítséget megadott a tudósnak kutatómunkája támogatásához. Azt tervezte, hogy 10 000, a professor tervei alapján készült elektronikus riasztóberendezést szereltet fel az orosz határok mentén, hogy segítségükkel a határőrök gyorsan elfoghassák a határsértőket. Elképzelésének megvalósulását Lenin 1924-ben bekövetkezett halála akadályozta meg.

□

A SPIONS második lemezének¹⁶ hangzását nagymértékben meghatározó Claude Artø szenvedélyesen kutatta a világ első térérővel működő elektronikus hangszere és a nevét 1927-ben Léon Thereminre változtató feltalálója történetét.

Az orosz titkosszolgálat utasítására 1927-ben a tudós európai koncertkörútra indult, amellyel a kommunista tudomány és művészet felsőbbrendűségét kívánta propagálni az akkor már Sztálin vezette orosz kormány. A feltaláló thereminjátékát zongorán játszó felesége, Kátya Konstantinova, és titkosszolgálati alkalmazottakból álló vonósnégyes kísérte, amelynek tagjai egymásról is jelentettek moszkvai feljebbvalóiknak a turné során. Theremin professzor, a multimédia műfajának úttörője mögött akkor már 180 sikeres oroszországi előadás, sokéves színpadi tapasztalat állt. Látványos díszletelemeket hozott magával: a hangrezgéseket mutató oszcilloszkópokat, nagy fényerejű kivetítőket, futurista tervezésű hangszórókat, az általa feltalált *Illuminovox* fényorgonát és a hangokat szagokká – tenger, virágok, búzamező stb. – alakító illatorgonáját. Óriási sikerrel koncertezett Milánó, Róma, Salzburg, Berlin, London és Párizs koncerttermeiben és operaházaiban. A koncertekről ámuldozva számolt be az európai sajtó.

Claude Artø nagy lelkesedéssel beszélt Léon Theremin 1927. december 8-án a párizsi Operában megrendezett koncertjéről. A francia elektronikus zenének életet adó eseménynek tartotta.

¹⁴ Az NKVD irányította a rendőrséget, titkosrendőrséget, határőrséget, a börtönőrséget, a koncentrációs táborokat, a titkos archívumokat, a katonai elhárítást, a kémelhárítást és a külföldi országokban működő kémeket.

¹⁵ KVCSK; GPU; OGPU; KGB

¹⁶ SPIONS: *THE PARTY* (EP, Paris, France, DORIAN/Celluloid, 1979)

Najmányi László
Timeship ORGON – Guitar Shrine 01 (digitális kollázs, 2017, a művész archívumából)

Megajándékozott az előadás megsárgult plakátjával, amelyet azóta is őrzök. A párizsi koncert előtt az összegyűlt, kíváncsi tömeg megostromolta az Operaházat. Az ostromlókat csak lovas rendőrök bevetésével tudták féken tartani. Először fordult elő a párizsi Opera történetében, hogy állóhelyeket adtak el a páholyokba. A koncerten mindenki megjelent, aki fontosnak számított a francia tudományban és művészetben. Ott volt Pablo Picasso, Salvador Dalí, a radioaktivitást felfedező Currie-házaspár, James Joyce és Louis-Ferdinand Céline írók, a modernista festőket szalonjában először kiállító Gertrude Stein és élettársa, szakácsa Alice B. Toklas, Luigi Russolo, a botránnyairól híres olasz futurista zeneszerző és happener, Maurice Martenot, az *Ondes Martenot* elektronikus hangszer feltalálója, Pierre Schaeffer, a konkrét zene későbbi kifejlesztője, és több más, az elektronikában rejlő lehetőségeket kutató. Párizsban élő komponista, képzőművész. A közönség szünni nem akaró ovációval fogadta Theremin professzor előadását. A bemutatót tíz percig tartó vastaps követte. Másnap Gertrude Stein fogadta a Theremin-házaspárt szalonjában,¹⁷ ahol modernista írókkal és művészekkel találkozott. Alice B. Toklas híres hasis-süteményével kínálta a vendégeket. Claude Artø mutatott néhány, az operaházi eseményről beszámoló korabeli újságkivágást:

Le Paris Soire: „Monsieur Thérémin roppant elegáns, és a hangszere is az. Ennek az embernek és instrumentumának nincs köze az anyaghoz, a gravitációhoz, a léthez, ahogy mi ismerjük. Monsieur Theremin a jövő nagykövete, hangszere a jövő hangszere. Ezt a hangszeret nem szükséges megérinteni ahhoz, hogy megszólaljon. A játékos táncosként mozgatja kezeit az antennák közelében, és mozgásából a legcsábítóbb hangok születnek, amelyekhez hasonló gazdagságú zenét az emberi érzékek még elképzelni sem tudtak – eddig.” *L'Humanité*: „A végtelen, időtlen tér hangja és szabadsága. Ha ez a hang és ez a férfi Szovjet-Oroszország üzenete Európának, a világnak, akkor azt mondom, igen, elfogadom a Vörös Holnapot.”

□

Theremin professzor koncertjeinek híre Amerikába is eljutott. Hamarosan meghívást kapott egy amerikai koncertkörútra. 1927 decembereében érkezett New Yorkba. 1928. január 24-én a Plaza Hotel Nagy Báltermében, egy héttel később a Metropolitan Operában koncertezett. „Aztán egy üvegedényben tiszta vizet helyezett a feltaláló a közönség elé és különböző frekvenciájú, láthatatlan elektronsugarakat bocsátott át rajta. A víz a szivárvány minden színében kezdett el ragyogni, végül felforr. A tudós fényorgonája, az Illuminovox fény-sugarával világította meg a saját arcát és kezeit, majd játszani kezdett mágikus hangszerén. A hang változásait követve változott a rávetődő fény sugar színe. Aztán balkezének egyetlen, hanyag mozdulatával átküldte a theremin hangját a terem végébe, majd onnan kiparancsolta a folyosóra. Az emberek a hangforrást keresve forgatták a fejüket. Néhányan felálltak és forgolódtak. A New York-i szalonok királynője, Rosamund Pinchot elájult”, írta a Palace Hotelben tartott előadásról a *New York Evening Post* tudósítója. Glinka *Elégijával* zárták a koncertet. Ekkor vetették be az illatorgonát, a terem mennyezetére pedig lassan vonuló viharfelhőket és villámlást vetítettek. A színpad folyamatosan változó színű, mesterséges ködbe burkolódzott, amelyre vetítve, a zene utolsó hangjaira megjelent az integető Lenin mozgóképe, felette pedig ötágú, vörös csillag ragyogott fel. A koncertekről szuperlatívuszokkal tudósított az amerikai sajtó. „A vörös professzor meghódította New Yorkot!”, „Ez a jövő zenéje, mondja a komcsi prof!”, „A komcsi tudós bevette Amerika nagy szívé!”, – ilyen és ezekhez hasonló szalagcímekkel jelentek meg az újságok. Olin Downes így lelkendezett a *The New York Times* első oldalán:

¹⁷ Salon des Fleurus, ahol az amerikai mecénásnő először állította ki a párizsi művészeti intézményekből kizárt modernista képzőművészeket

„Sikeres tudományos kísérletet láttunk, amely a zeneművészet új horizontjait nyitotta meg számunkra. Ha valaki eddig azt hitte, hogy a forradalmi Oroszország visszasüllyedt a legsötétebb középkorba, meggyőző bizonyítékokat kapott arra nézve, hogy mekkorát tévedett.” A szovjet tudomány felsőbbrendűségét propagáló Professorz Theremin orosz titkosszolgálati megbízóinak meglegedésére néhány hét alatt elcsábította Amerikát. Engedélyezték, hogy az eredetileg tervezett három hónap helyett meghatározatlan időre az Újvilágban maradhasson. A következő éveket New Yorkban töltötte, ahol számos új találmánnyal¹⁸ okozott időről-időre szenzációt, miközben titokban az Amerikában dolgozó orosz ipari kémek munkáját irányította.¹⁹ A theremin gyártási jogát RCA vállalat vásárolta meg. 1929. október 22-én ThereminVox (később Victor Theremin) néven piacra dobták az első egyszerű, csöves theremineket.²⁰

Az orosz feltaláló gyorsan az amerikai *high society* kedvence lett. Olyan hírességek keresték barátságát, mint Charlie Chaplin, Albert Einstein, a későbbi elnök Dwight Eisenhower, és a világhírű zeneszerző és karmester Arturo Toscanini.²¹ Találmányát röviddel Amerikába érkezése után Calvin Coolidge-nek, az akkori amerikai elnöknek is bemutatta a washingtoni Fehér Házban.²² Nagysikerű amerikai koncertturnéja után Theremin professzornak nem okozott gondot bőkezű támogatókat találnia munkája folytatásához. Gazdag rajongói, a Bigelow-Rosen házaspár²³ a West 54. utcában házat bocsátott rendelkezésére, amelyben kutatólaboratóriumot és táncstudiót rendezett be. Tanítani kezdte a thereminjátékokat. Tanítványai közül a litván származású hegedűművésznő, a nevét később Clara

¹⁸ Elektronikus cselló, elektronikus harmónium, a táncosok mozgását zenévé alakító színpad (*Terpsitone*), a világ első elektronikus dobgepe (*Rhythmicon*) stb.

¹⁹ Abban az időben még nem volt diplomáciai kapcsolat Szovjet–Oroszország és az Egyesült Államok között, de kereskedelmi kapcsolatok már léteztek. Az orosz titkosszolgálatok és Armand Hammer amerikai gyáriparos, az Occidental Petroleum olajipari vállalat alapítója és tulajdonosa, Lenin, később Sztálin közeli barátja kollaborációjával létrejött az Amtorg Trading Corporation nevű orosz-amerikai közös vállalkozás, amely export-import vállalatnak álcázva az orosz titkosszolgálatok amerikai parancsnoksága lett. Theremin professzor aktív részt vállalt az Amtorg leányvállalatainak – valójában az orosz titkosszolgálatok fedőszerveinek – létrehozásában, többek között Panamában. Jelentési egy részét az Amtorg New York-i irodájában adta le, más részüket saját készítésű rádióadója segítségével küldte el Moszkvába.

²⁰ 1929. október 29-én, egy héttel azután, hogy az első RCA thereminek megjelentek az üzletekben, összeomlott a megelőző tíz évben egyre magasabbra szárnyaló, egyre hatalmasabb részvény-forgalmat bonyolító New York-i tőzsde. Elkezdődött a világgazdasági válság (Great Depression). A napokkal a tőzsdekrach előtt médiaszenzációként megjelent RCA thereminekből a következő évben mindössze 578 darabot vásároltak meg. Az RCA thereminek ára a gazdasági válság körülményei között túl magasnak bizonyult – és, a theremin-hirdetésekkel ellentétben, a thereminjátékokat korántsem tudta mindenki megtanulni. A fennmaradt néhány eredeti RCA theremin ma már dollártízezrekért cserél gazdát.

²¹ Amerikai barátairól, ismerőseiről, gazdag, befolyásos rajongóiról a feltaláló rendszeresen jelentett az orosz kémsszolgálatnak.

²² Rövid washingtoni tartózkodása alatt a tudós tucatnyi, lehallgatóberendezésekkel ellátott theremint épített szállodai szobájában, amelyekkel politikusokat, pénzembereket, nagyvállalkozókat ajándékozott meg. Washingtoni tapasztalatairól, az ott megismert befolyásos személyiségekről terjedelmes jelentést küldött Moszkvába, amelyhez az amerikai elnök lakosztályának méretarányos alaprajzát is csatolta.

²³ A feleség, Lucie Bigelow-Rosen az orosz tudós által épített thereminjével a budapesti Zeneakadémián is koncertezett 1934-ben. Nem okozott különösebb szenzációt, de legalább nem dobálták meg záptojással és rohadt paradicsommal, mint ahogy a későbbi híres hollywoodi zeneszerző, Rózsa Miklós vezetésével 1927-ben alakult első magyar thereminzenekar tagjait, akik kénytelenek voltak elhagyni az országot. Rózsa Miklós nevéhez fűződik az Alfred Hitchcock által 1945-ben rendezett *Spellbound* című film zenéje, amelyben, mint más filmzenében is (pl. *The Lost Weekend* és *The Red House*), fontos szerepet kapott a theremin, amely sok korabeli horror- és sci-fi film (*The Day the Earth Stood Still*; *The Thing*; *The Five Thousand Fingers of Dr. T*; *It Came From Outer Space*; *Lost Weekend*; *Devil Weed*; *Queen of Blood*; *Odna*; *Lady in the Dark*, stb.) zenéjében is feltűnt. Egyik Ed Wood által rendezett, *Billy the Kid* vs. *Dracula* című, késői filmjében a leghíresebb magyar, a Dracula filmek főhőse, Bela Lugosi is játszott rajta.

Najmányi László
Timeship ORGON – Synthesizer Shrine/MiniMoog Altar or (Digitális kollázs, 2017, a művész archívumából)

A Moog-szintetizátor

Rockmore-ra változtató Clara Reisenberg²⁴ a theremin mindmáig legnagyobb virtuóza lett. Hogy a „jövő hangszerét” az elit után az amerikai munkásosztálynak is bemutatassa, 1928. július 21-én Theremin professzor tanítványaióbl alakított tíztagú thereminzenekarával 20 ezer érdeklődő előtt a Coney Island-i stadionban koncertezett. Az esemény voltaképpen kommunista nagygyűlés volt, amelyet az orosz titkosszolgálat által szponzorált Amerikai Kommunista Párt rendezett. A stadion peremén vörös zászlók lobogtak, a nézők Marx, Engels, Lenin és Sztálin képeit emelték a magasba.²⁵

Léon Theremin kommunistaságát nemcsak elnézte, de izgatónak is találta az amerikai arisztokrácia. Amikor azonban elvált orosz feleségétől²⁶ és Lavinia Williams²⁷ afro-amerikai táncosnővel kötött házasságot, azonnal kiközösítették. Botrányt okozó házasságát az orosz titkosszolgálat is ellenezte. Parancsot kapott, hogy azonnal váljon el a fekete táncosnőtől. Mivel nem volt hajlandó engedelmeskedni a parancsnak, 1938. február 15-én a szovjet titkosszolgálat ügynökei elrabolták New Yorkból a tudóst,²⁸ egy teherhajón kicsempészték Amerikából és visszavitték Moszkvába, ahol szovjetellenes tevékenység vádjával elítélték. A következő 11 évet szibériai munkatáborokban töltötte,²⁹ szabadulása után, az orosz rendszerváltásig

A Moog-szintetizátor

²⁴ A művésznő kezeit a hegedűjátékokat lehetetlenné tevő betegség támadta meg. A hangszer, amelyet nem kellett megérintenie játék közben révén tudta folytatni és kiteljesíteni zeneművészetét. Az Amerikában töltött első éveiben a Reisenberg család is az orosz tudós anyagi támogatói közé tartozott.

²⁵ Alexander Trachtenberg, az International Publishers, a párt könyvkiadójának vezetője tartott megnyitó beszédet. Professorz Theremint a lehetetlent nem ismerő szovjet tudomány géniuszaként mutatta be. Majd Benjamin Gitlow, a párt ügyvezető titkára szólt a közönséghez. Gitlow néhány nappal a koncert előtt szabadult a börtönből, ahol a kormány megdöntésére buzdító beszédeiért kiszabott büntetését töltötte. Beszédében a szovjet tudomány humanizmusát állította szembe a dekadens amerikai tudomány „barbarizmusával”.

²⁶ A New Yorkban egy raszputyinista szektához csatlakozott Kátya Konstantinováttól az orosz titkosszolgálat utasítására kellett elválnia.

²⁷ A Haiti szigetéről származó Lavinia Williams (1916–1989), a Párizst erotikus táncával megbabonázó Josephine Baker barátnője az afro-amerikai balettművészet egyik megteremtője volt.

²⁸ A feltalálót elrabló orosz ügynökök, feleségét halálra rémitve behatoltak a tudós házába is, és magukkal vitték Amerikában kifejlesztett találmányait, az elektronikus dobgep kivételével, amely később Haiti szigetére, majd onnan a francia Rivierára került.

²⁹ Először a legkegyetlenebb munkatáborok egyikében, a 400 ezer foglyot őrző, 66 lágerből álló szibériai Kolima táborcsoporthoz tartozó Magadanban raboskodott. A Sarkkörön túl, az örök fagy birodalmában létesített tábor rabjait aranybányászatra kényszerítették. Magadanban foglyok tízezrei haltak meg évente a gyakran –60 fokos hideg, az embertelen bánásmód és az alultápláltság következtében. A második világháború idején a tudósokat, mérnököket speciális lágerekbe (*saraska* – a szó oroszul blöfföt, kamut jelent) gyűjtötték, ahol haditech-

háziórizetbe került. Amerikai felesége többé nem kapott hírt róla. Mindenki halottnak hitte.

Az akkor már 90-es éveiben járó tudósra csak az orosz rendszerváltozás után bukkant ismét egy amerikai újságíró. Régi barátai nagy fanfárral New Yorkba vitték a feltalálót, aki mint a William Burroughs által leírt narkoleptikusok egyike bolyongott Manhattan utcáin. Fogadásokat rendeztek tiszteletére, egyetemeken tartott előadásokat és régi barátnöje, Clara Rockmore közreműködésével óriási sikerű theremin koncertet adott a Radio City Music Hallban.³⁰ Amerikai felesége, Lavinia Williams már nem élt New Yorkba érkezése idején. Nem sokkal Moszkvába való visszatérése után a 97 éves feltaláló meghalt. Megpróbáltatásai ellenére mindvégig a kommunista eszmék feltétlen híve maradt. Lenintől kapott párttagsági könyvét haláláig megőrizte. Párttagsági könyvébe rejtve megtalálták orosz felesége, Kátya Konstantinova, és a thereminen játszó Lenin gyűrött, megsárgult fényképét. A ruhájába varrott képek vele együtt éltek túl a börtönt és a haláltáborot.

A Moog-szintetizátor

A Moog-szintetizátor

A Moog-szintetizátor

Az amerikai Bob Moog³¹ 12 éves korában, egy elektrotechnikai magazinban megjelent kapcsolási rajz alapján építette első thereminjét. 18 éves korában apjával közösen thereminek gyártásával és árusításával foglalkozó vállalatot alapított. Moog a theremin működésének alapelveit felhasználva 1964-ben építette meg első moduláris szintetizátorát, amely annyiban különbözik Professzor Theremin hangszerétől, hogy a szintetizátort meg kell érinteni ahhoz, hogy megszólaljon. 1971-ben kezdte gyártani a viszonylag olcsó, hordozható MiniMoog szintetizátort, amelyet először 1978 nyarán, a SPIONS basszusgitáros a és későbbi producere párizsi lakásában volt alkalmam kipróbálni. Moog vállalata szintetizátorokon kívül, az Interneten keresztül tranzisztoros, a megrendelő által összeszerelendő theremin-kiteket is árul, vízvezetékcsőből hajlított antennával.

A Moog-szintetizátor

A Moog-szintetizátor

A Moog-szintetizátor

A theremint és feltalálója történetét 2000 decemberében, elektronikus oratórium formájában mutattam be a budapesti Zeneakadémián. Akkor vásároltam a mindmáig használt, *KORG Kaoss Pad* effektboxszal kiegészített *Moog EtherWave* thereminemet. A történetet a Magyar Rádió felkérésére 2001-ben rádiójátékként, 2006-ban dokumentumregényben,³² majd videokönyvekben is feldolgoztam. A labirintusszerű, teljes egészében felderíthetetlen³³ történetet különböző aspektusait több tucatnyi elektronikus zenei koncert és táncszínházi előadás keretében mutattam be Budapesten és vidéken.³⁴

A Moog-szintetizátor

Folytatása következik

A Moog-szintetizátor

nikai és információgyűjtő berendezések kifejlesztésén kellett dolgozniuk. Az orosz tudósok legjobbjai, köztük Tupoljev, a repülőgéptervező, és Kozirjev, a szovjet űrkutatás atyja raboskodtak ezekben a táborokban. Ha kutatómunkájuk nem vezetett eredményre, veréssel, vagy élelmiszeradagjuk megvonásával büntették őket. A TsKB-29 kódnevű saraskába átvezényelt Theremin professzor feladata robotrepülőgépek irányító készülékei és információgyűjtő berendezések (poloskák) kifejlesztése volt. Számos máig használatos lehallgatóberendezés megalkotása fűződik nevéhez.

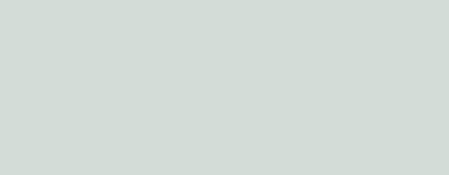
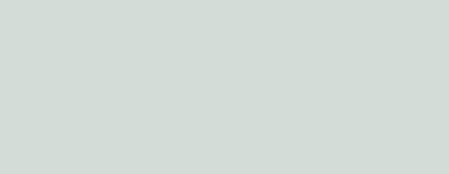
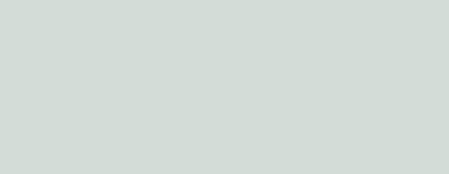
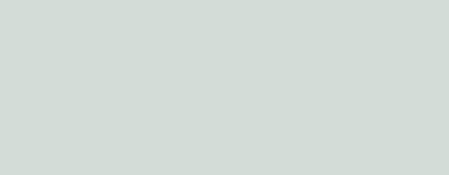
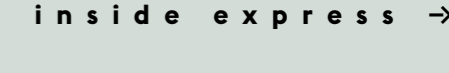
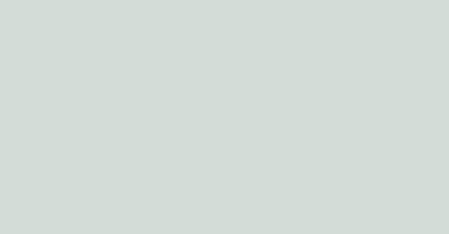
³⁰ Az 1993-as New York-i koncertnek magam is tanúja voltam, hatására akkor kezdtem el szisztematikusan kutatni a világ első térvezérlésű hangszere és feltalálója történetét.

³¹ Robert Arthur Moog (1934–2005)

³² Najmányi László: *THEREMIN* (Budapest, Enciklopédia Kiadó, 2006)

³³ Theremin professzor az orosz titkosszolgálat egyik legértékesebb ügynöke volt. Egyes találmányai és életének bizonyos epizódjai mindmáig államtitkoknak minősülnek Oroszországban. Az orosz titkosszolgálat rengeteg álhírt terjesztett róla, és maga a tudós is sokat kódosított pályája több, lényeges szakaszával kapcsolatban.

³⁴ http://thereminiad.webs.com/showtime.htm

A Moog-szintetizátor

...osztású zmljakronja csillogott.
 Nagyon-nagyon nyugodt hangon szólalt meg:
 - 10 szabad évmilliárd! Lesz időnk bőven mindenre!
 Pangea az űrhimnusszal zárta adását; majd az űrharcmonosz-
 kóp jelent meg az ernyőn, a nagy kor jelképe: az űrhiperbola,
 mely a három űrsziget segítségével a Föld minden pontján er-
 nyőre szállhatott. S végül egy mély férfihang intonálta a nyugodni
 érő geo-homo mindenesti búcsú verssorát:

És várj reám
 én szép hazám:

VILAGŰRI

120W

KUN
 BÉLA
 FIGYEL

HORTHY = SZAURUSZ

POST NAGYAR

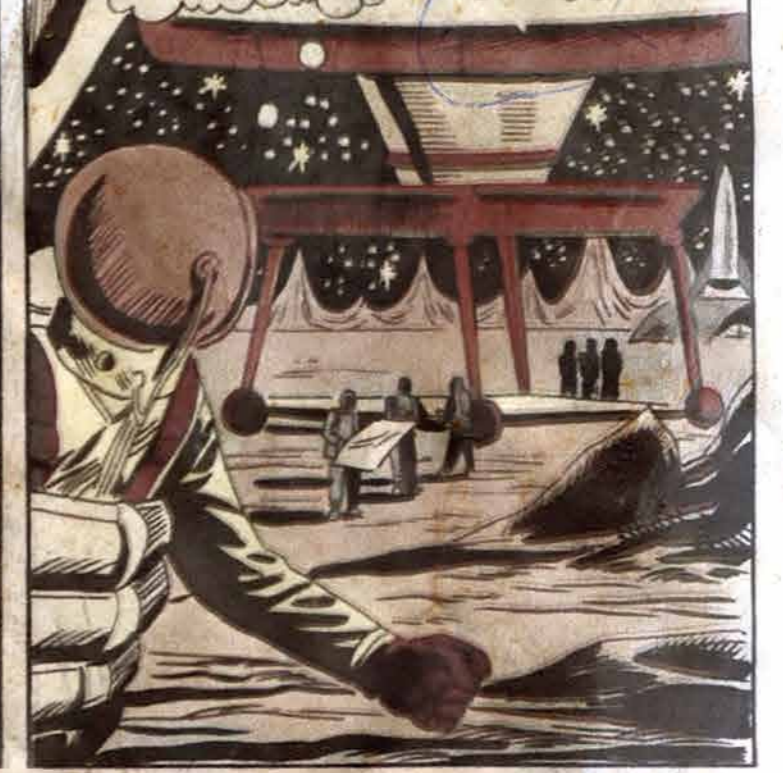

SPACE ADVENTURES

THE CAPTAIN WAS POWERLESS IN THE GRIP OF THE METAL MONSTER!

OTHER CREATURES... BIPEDS! THEY LOOK LIKE HUMANS IN THEIR SPACE SUITS!

THE STEEL GIANT SET HIM DOWN IN THE MIDDLE OF THE OTHERS... AND THEN HE EXPERIENCED BOTH RELIEF AND SHOCK!

WELL, COMRADE, YOU FINALLY MADE IT, TOO, EH? BUT TOO LATE! WE HAVE ALREADY CLAIMED THE MOON IN THE NAME OF HUNGAROFUTURISM! YOU ARE NOW A PRISONER! SURPRISED, EH?

YES, I ADMIT I AM! BUT I DO NOT RECONGNIZE YOUR AUTHORITY ON THE MOON TO MAKE ME A PRISONER!

THIS IS OUR AUTHORITY! COMRADE KLINSKY! LOCK HIM IN THE STORE-ROOM ON THE SHIP!

FIU

TALÁLKOZUNK A SÖTÉTVANYAGBAN

Közterkelem/ma/ou/010

SZÉCSÉNYI-NAGY LORÁND: Pályafv, 2017, multimédia installáció

inside express IV. | Barnaföldi Anna és Szécsényi-Nagy Loránd kiállítása

Legkedvesebb kísérleteim

Budapest Galéria | 2018. január 19 – február 25. | budapestgaleria.hu

REIGL JUDIT életmű katalógus

A Reigl Judit Alapítvány, mint a művész kizárólagos megbízottja, megkezdte a művész festményeit összesítő életmű katalógus elkészítését, valamint a hitelesítő tanúsítványok kiadását.

A Reigl Judit Alapítvány felkéri a múzeumokat, művészeti központokat, galériákat és magángyűjtőket, hogy küldjék meg számára a tulajdonukban lévő Reigl Judit-alkotásokkal kapcsolatos valamennyi birtokukban lévő információt, lehetőleg a leltárbavételt megkönnyítő fényképes dokumentáció kíséretében.

A dokumentumokat a következő címre kérjük megküldeni:

inventaire@judit-reigl.com

FONDS DE DOTATION
JUDIT REIGL